DEL RIPOLLÈS A LA CERDANYA, GUERRES I REVOLUCIÓ: JOSEP MAS I TIÓ (1897-1946), MILITANT I GUERRILLER

ANDREU BALENT

Josep Mas és, avui dia, més conegut a França que al Principat i a Ripoll, on va viure durant anys i on va tenir una activitat política i sindical als anys 1930. A l'Estat francès, i més particularment a la Cerdanya, va ser al capdavant d'una xarxa resistent que va jugar un paper importantíssim entre els anys 1942 i 1944. Aquesta activitat —i el carisma que irradiava de la seva persona; les circumstàncies tràgiques i misterioses de la seva mort— va dur a la formació d'un mite, el del "Comandant Mas". Molts que recorden aquest home no saben ben bé els seus antecedents. Ignoren com i per què va escollir la Cerdanya francesa per fer-ne, entre 1942 i 1944, la base d'una xarxa clandestina de primera importància.

Voldríem, en aquest article, desenvolupar el material arreplegat per al treball que hem realitzat per al *Nouveau dictionnaire de biographies roussillonnaises*, obra col·lectiva la publicació de la qual està prevista d'aquí dos a tres anys. Som conscients que molts aspectes de l'actuació pública i clandestina de Josep Mas s'han de precisar mitjançant una investigació més acurada. Molt senzillament, el nostre propòsit és de treure de l'oblit una figura important de la història de Ripoll i de la Segona Guerra Mundial al Pirineu oriental. Forçosament hi ha més documentació i testimonis pel que fa a l'acció de Josep Mas i Tió durant la Segona Guerra Mundial. Per aquest motiu, aquesta part estarà més desenvolupada a les pàgines que segueixen.

Josep Mas i Tió, medi familiar i joventut

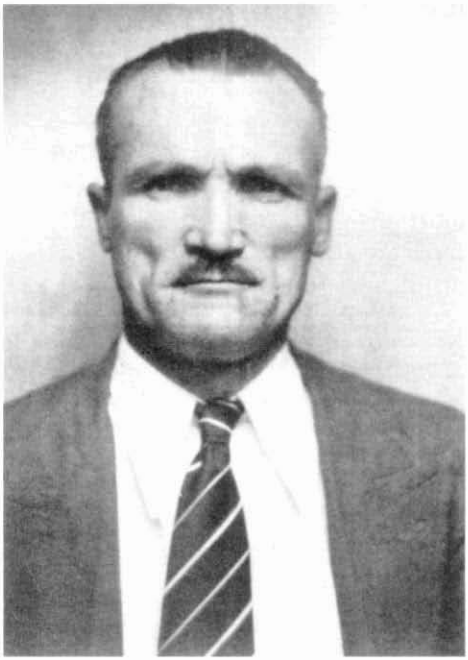
Josep Mas va néixer a Sant Pere de Torelló el 2 d'octubre de 1897. El pare, que aleshores tenia 35 anys, es deia Joan. Feia de bracer. Treballava en els boscos de la rodalia de Sant Pere. Tallava llenya, de boix, més particularment, i n'assegurava el transport. També treballava la terra. La mare, Magdalena Tió, tenia 37 anys el 1897. El matrimoni va tenir cinc fills. Josep Mas es casà amb Montserrat Mas Martí. La seva dona, malgrat l'homonímia, no tenia cap lligam familiar amb el seu espòs, ja que venia de Manresa.

En aquest poble de la comarca d'Osona on abundaven els carlins que tant protagonisme havien tingut durant les guerres civils del segle XIX, pocs eren els ciutadans que s'adherien a les idees liberals. Nogensmenys, a can Mas solien ser liberals i anticlericals, mentre que a can Tió eren carlins, com solien ser la gran majoria dels veïns de Sant Pere. Joan Mas havia trencat definitivament amb l'Església, ja que pensava que era al servei dels poderosos. Josep Mas va seguir una escolaritat primària fins l'edat de 14 anys a l'escola pública de Sant Pere. El seu fill diu que va tenir un "gran mestre", Xandri, que es va il·lustrar com a pedagog. El seu pare, fidel a les seves opcions, no va donar cap educació religiosa als seus fills.

Als 14 anys, Josep Mas va haver d'anar a treballar. Com que ja era en el ram de la fusta, va fer de torner. Mentrestant, però, evità el servei militar ja que el seu pare, també antimilitarista, s'espavilà amb amics per fer-lo donar de baixa amb el motiu oficial de "peus plats". Més tard, Josep Mas anà a viure a Ripoll, petit centre industrial on estava segur de trobar feina.

Josep Mas es casà amb Montserrat Mas i Martí, eixida d'una família de Manresa. La parella va tenir dos fills, Josep (nat el 1924) i Joan (nat el 1927). Josep Mas i Mas participà a les accions clandestines del seu pare durant la Segona Guerra Mundial. Es casà amb Josefina Vergés, germana de Rosa Vergés, l'esposa del periodista Emili Granier Barrera. Aquest, nat el 1908, fou un militant de l'esquerra nacionalista catalana. Es va afiliar a Estat Català i a la Unió Socialista de Catalunya abans d'ingressar al Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) durant la Guerra Civil espanyola. Trencà amb el PSUC el 1949. Mentrestant, després de 1939, havia participat amb la resistència a la regió parisenca, i després a la Cerdanya francesa, on conegué el seu futur cunyat i el pare d'aquest, Josep Mas i Tió. Més endavant fou un col·laborador de Josep Tarradellas, president de la Generalitat restablerta el 1977. Treballà per a la Generalitat fins la seva jubilació, el 1983.

El germà de Rosa i de Josefina Vergés, Ventura, militià al PSUC. Va ser matat durant els fets de maig de 1937 a Barcelona, fent d'escorta a Joan Comorera.

Josep Mas i Tió, 1945. Clixé: X (Publicat a Ramon GUAL & Jean LARRIEU, *Vichy, l'occupation nazie et la Résistance catalane*, II b, Terra Nostra, Prada, 1998, p. 593).

Opinions i tarannà

Josep Mas era molt catalanista i tingué sempre una gran admiració per Francesc Macià, encara que aquest hagués estat un militar professional, cosa que discrepava amb el seu antimilitarisme de sempre. Més tard, durant la resistència, a França donarà significativament al seu grup el nom de Brigada Macià, i segons el que escriu un periodista francès un any després de l'alliberament de la Cerdanya francesa, hi havia, penjat a casa seva, el retrat de l'Avi, el primer president de la Generalitat. De fet, Josep Mas tingué sempre dificultats per a conciliar el seu nacionalisme català amb la seva adhesió al comunisme, en la seva versió "oficial", estalinista. L'afiliació al PSUC, de la qual tornarem a parlar, era lògica per a Josep Mas: quan es va constituir, aquest partit era la "secció catalana de la Internacional Comunista". No era, aleshores, gens ni mica, una mena de sucursal catalana del Partit Comunista d'Espanya. Per a Josep Mas i per a molts altres catalans, l'adhesió i la militància al PSUC permetia conciliar un cert nacionalisme català amb la voluntat de transformació de la societat, mentre s'ignorava (o es volia ignorar) encara el que passava realment a l'URSS de Stalin. Els desenganys respecte a la política estalinista arribarien més tard i Josep Mas els coneixerà. El PSUC del 1936 podia aparèixer a alguns, entre els quals Josep Mas, com una mena de síntesi entre els ideals del moviment obrer i els del catalanisme eixit del republicanisme federal vuitcentista.

Encara que mogut per uns ideals profunds, Josep Mas era sobretot un home d'acció. Per al seu cunyat Emili Granier Barrera (nascut el 1908) que, el 1944, s'estava a Oceja, prop de l'estació del tren groc, Josep Mas era "un home valent, impulsiu i imprevisible. Un «guerrillero» nat". La cosina d'Antoni Cayrol, "Georgette" (Georgette Clerc, 1912-1986), militant comunista arrauxada que va conèixer Josep Mas durant la Segona Guerra Mundial el solia comparar, cosa carregada de sentit polític, amb un heroi camperol (i anarquista) de la revolució russa, Txapaiev. D'altra banda, el carisma de Josep Mas va fer que un home de lletres nord-català tan culte com en Jordi Pere Cerdà (Antoni Cayrol, de Sallagosa, Cerdanya, nat el 1920) acabés per considerar que era un dels seus models, una mena de "pare espiritual" que va influir en la seva afiliació al Partit Comunista Francès el 1944.

Josep Mas, el militant (fins el 1936)

Ja estava sensibilitzat, des de la seva joventut, per les idees de transformació social i pel catalanisme: ambdues eren en la continuació del liberalisme vuitcentista dels de can Mas, de Sant Pere.

D'un punt de vista sindical, s'adherí, primer, a la CNT (Confederación Nacional del Trabajo). Segons el seu fill, Josep Mas coincidia amb les idees sindicalistes revolucionàries de la CNT mentre la central sindical no caigué sota la dominació de la FAI (Federación Anarquista Ibérica). Això vol dir que era pròxim a Salvador Seguí (el Noi del Sucre) i a Francesc Layret i que, més tard, va tenir afinitats amb els *trentistes*. A Ripoll, però, la dominació dels faistes sobre la CNT dugué Josep Tió a adherir-se a l'UGT, afiliació que estarà més conforme a les opcions a la vegada catalanistes i comunistes que ben aviat seran les seves. Militant sindical no va voler mai vacil·lar. Treballador de petites empreses del ram de la fusta, resistí al "pacte de la fam", xantatge amb l'atur que la patronal feia per tal d'impedir la militància sindical. Per tal de conservar la seva llibertat d'opinió i d'acció es va resoldre a fundar un petit taller de torneria. Tot i que era "amo", conservà sempre un carnet sindical en una organització obrera, CNT, i més tard, UGT. El juliol de 1936 demanà que el comitè de Ripoll col·lectivitzés la seva empresa, cosa que havia "oblidat" de fer.

Admirador de Francesc Macià i molt pròxim a Estat Català, Josep Mas es va afiliar, segons el seu fill Joan i la seva néta Laura Mas, a la seva escissió marxista, el Partit Català Proletari (PCP), fundat el 1932. Però, el 1936,

era, segons el *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, militant del Partit Comunista de Catalunya (PCC), nom que va agafar el 1932 l'organització comunista del Partit Comunista d'Espanya (PCE). És possible, però, que hagi militat successivament a les dues organitzacions. Probablement, era al PCC ja el 1934: la seva militància clandestina en el moment de la insurrecció dels miners d'Astúries a l'octubre de 1934 era més aviat cosa de la Internacional Comunista que d'un partit obrer purament català com ho podia ser el PCP. Aquesta activitat implicava l'enllaç amb el Partit Comunista de l'Estat francès.

Precisament, va ser a l'octubre de 1934 que Josep Mas va començar a freqüentar els alts massissos pirinencs de la vall de Ribes i de la Cerdanya que delimiten la frontera entre els estats francès i espanyol. Assegurant el pas clandestí cap a França de miners asturians que fugien de la repressió del govern del Bienni negre, conseqüència del fracàs de la insurrecció durament castigada per l'exèrcit, Josep Mas començà a freqüentar la Cerdanya francesa, a conèixer-hi gent (del PCF) i a muntar unes xarxes de relacions que podrà reactivar durant la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial. Els passos que organitzava anaven per Núria i, pel coll de Finestrelles, arribaven al poble cerdà de Llo.

Josep Mas durant la Guerra Civil (1936-1939)

Després del fracàs, a Catalunya, del cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936, Josep Mas fou elegit president del Comitè de milícies antifeixistes de Ripoll pels representants de les forces d'esquerra de la vila. Hi representava el PCC i, després de la seva creació, el 22 de juliol de 1936, el PSUC. Conservà aquest càrrec fins el 17 d'octubre, data de la constitució del nou ajuntament de Ripoll que integrà sis membres de l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), sis de CNT-FAI, quatre del PSUC (entre els quals Josep Mas) i dos de la Unió de Rabassaires. Va ser elegit alcalde tercer de Ripoll, càrrec que aviat (24 d'octubre) va ser suprimit a petició de la CNT. Josep Mas, però, presidí el departament de cultura de l'Ajuntament de Ripoll: remarcarem aquí, amb Antoni Cayrol, que Josep Mas, autodidacte, estava impregnat d'una cultura catalana, a la vegada sàvia i popular, el gust de la qual sabé comunicar en temps de la resistència al jove cerdà de Sallagosa.

Col·laborà a *Triomf*, butlletí local del PSUC, de la UGT i de les JSU (Joventuts Socialistes Unificades). Escrivia articles militants per a estimular

la mobilització dels ripollesos: "Catalans... a les armes!", "Primer que tot... la guerra", "Primer morir que viure esclaus"...

Mentrestant Josep Mas fou voluntari al front: ingressà, a Madrid, al Quinto Regimiento, formació militar comunista ortodoxa. Al front madrileny participà en la fundació de la llar del combatent català. Ben aviat, però, el seu partit li demanà tornar a Ripoll per tenir cura dels passos clandestins de la frontera franco-espanyola, per Núria i el massís del Puigmal, de voluntaris estrangers destinats a les Brigades Internacionals. Per aquest motiu fou cridat a Perpinyà, segurament per decidir dels detalls de les operacions i dels enllaços. Entrà en contacte amb militants cerdans del PC francès que havia conegut, potser, dos anys abans, al moment de la insurrecció fracassada dels miners asturians. Entre ells destaquem el nom de Ramon Gaillarde, de Llo. També anà a França per mor d'organitzar el pas clandestí d'armes destinades a les forces republicanes. Momentàniament tornà al front d'Aragó, en el sector de Tardiente.

Al moment de la derrota de les forces republicanes a Catalunya, als mesos de gener i febrer de 1939, el comitè de Ripoll envià les dones i les criatures dels militants més exposats a les represàlies franquistes al Voló (Rosselló). Josep Mas acompanyà els camions i va constatar que el tren que agafaren al Voló la seva dona i els seus fills estava destinat a Bessèges (departament del Gard, a l'est del Llenguadoc, a les Cevenes, a la part meridional del Massís Central). Tornà a Ripoll amb l'esperança de poder organitzar una guerrilla després de l'entrada de les forces franquistes. Però aviat es va avisar de la impossibilitat de fer cara a la repressió ferotge dels vencedors. Després d'haver viscut uns dies camuflat prop d'Ogassa, decidí, doncs, entrar clandestinament a França.

L'estada a França (1939-1940)

Entrà a França per Prats de Molló (Vallespir, Catalunya Nord, prop de Camprodon), procurant evitar les nombroses forces franceses, ja que havia sentit a parlar dels temibles camps de concentració de les platges rosselloneses. A Prats s'hi havia casat la padrina de la seva dona. Aquesta li regalà unes espardenyes i 50 francs. Caminant de nit i evitant pobles i ciutats, travessà el Vallespir i el Rosselló, entrà al departament de l'Aude, i sabent que, allà, els refugiats no eren més controlats de manera sistemàtica a les zones ferroviàries, agafà el tren a una de les estacions que precedeixen Narbona, probable-

ment Sigean. Anà a Bessèges, on trobà la seva família. Allà un comissari de policia socialista a qui va dir que era del PSUC li va facilitar l'obtenció d'un permís de residència. Durant l'estiu de 1940 s'instal·là amb la seva família a Montpeller (departament de l'Erau) fent feines agrícoles prop d'aquesta ciutat llenguadociana, abans de trobar un lloc de treball a una serradora. A Montpeller era en contacte amb refugiats, militants del PSUC, com ell, amb els quals quedà en contacte després de traslladar-se a la Cerdanya: entre aquests hi havia Alsina, amb qui va decidir més tard constituir la Brigada Macià-Companys.

Fidel al seu partit, Josep Mas tenia, però, una postura crítica. El seu fill, Josep Mas i Mas, pensa que si no condemnà formalment el pacte germanosoviètic de l'agost de 1939, tampoc no el defensà: "L'anti-imperialisme dels comunistes dirigit a la vegada contra els anglesos i els alemanys no li agradava gaire. Era al costat dels anglesos. No tenia cap estima pels dirigents comunistes (del PCE o del PSUC) que havien fugit de França cap a Mèxic, [...] l'URSS i deixaven els militants de base sols". Quan fou a la Cerdanya refusà entrar en relació amb les direccions del PSUC a França (Perpinyà) i establí uns contactes amb la direcció de l'"interior" a Barcelona. Va veure, ens diu Josep Mas i Mas, en "Serradell", dirigent del PSUC clandestí a Barcelona, que segons el mateix testimoni, li va dir que trenqués amb la direcció del partit a Perpinyà i mantingués el contacte amb Barcelona. Per a Josep Mas el PSUC de l'"interior" tenia més legitimitat que el de l'"exili", fins i tot el de Perpinyà. De fet, com ho veurem més endavant, la seva postura al si del partit —i de la resistència d'obediència comunista— era cada vegada més marginal. Cal dir que la seva acció no corresponia del tot al que desitjaven els comunistes (els francesos, amb el suport dels catalans i espanyols exiliats a França i que actuaven també dins la clandestinitat): pel que fa als passos clandestins de França cap a Anglaterra i, a partir del desembre de 1942, cap al Marroc i Algèria, hi estaven en contra, ja que volien enfortir els efectius de la resistència interior per tal de preparar una millor relació de forces per al dia de l'Alliberament que decidiria de la configuració futura dels poders després de la derrota dels alemanys a França. Quan vingué a Llo, Josep Mas (i també el seu company Alsina a Montpeller) tenia molt clar que calia no ser sectari i que li caldria treballar amb gent de tota mena implicats, però, en la lluita antifeixista. Col·laborar amb les xarxes que organitzaven els passos clandestins de la frontera podia, d'una certa manera, afavorir els rivals de la resistència no comu-

nista, els gaullistes o altres. Això, si seguim el testimoni del seu fill, prou que ho sabia Josep Mas. Sempre, segons Josep Mas i Mas, el seu pare havia rumiat les lliçons dels fets de maig de 1937 a Barcelona on les topades violentes entre dos bàndols del camp republicà finalment havien fet el joc dels franquistes. Antoni Cayrol, que participà a les accions del grup de Josep Mas es recorda que la seva cosina Georgette vingué uns dies a Sallagosa durant l'ocupació alemanya i li digué que el Partit Comunista Francès no desitjava de cap manera que els seus militants s'integressin a les files de la resistència exterior de Londres o d'Algèria. Si mirem ben bé l'acció del grup de Mas no era, en gran part, cap altra cosa que una ajuda a l'enfortiment de la resistència exterior francesa...

La resistència a la Cerdanya (1942-1944)

Vingué a la Cerdanya cap a la tardor de 1942 per tal d'impulsar la lluita clandestina en un lloc que fos el més proper possible de Ripoll i del Ripollès. S'instal·là a Roet, veïnat del municipi de Llo en "una casa mig ensorrada". El *maire* de Llo, que tenia un fill presoner a Alemanya, li facilità l'empadronament al municipi. Aquest era Domènec (Dominique, en francès) Casenova. Havia estat elegit el maig de 1935 i fou mantingut pel prefecte en temps del règim de Vichy i conservà el seu càrrec després de l'Alliberament fins als dies que seguiren les eleccions municipals del 29 d'abril de 1945. Segons la secretària de l'Ajuntament de Llo, Domènec Casenova vivia aleshores a Roet, el que sembla indicar que ajudà Josep Mas a trobar una casa al veïnat. De seguit prengué contacte amb Ramon Gaillarde, el militant comunista del poble que coneixia abans de 1939 i que li va permetre l'enllaç amb resistents de la Cerdanya francesa. Si treballà poc temps pel pare d'Antoni Cayrol, ramader i carnisser de Sallagosa, després va aconseguir —i també el seu fill Josep— obtenir el contracte de vaquer comunal de Llo per la temporada de 1943. Cal afegir que Josep Mas, ja conegut a Llo del temps de la Guerra Civil es beneficià de la complicitat del *maire* i del consell municipal. Aquests ja havien deliberat el 20 de setembre de 1942, designant els vaquers i pastors comunals per la temporada de 1943. Pel bestiar gros eren dos veïns de Llo, Joan Parent i Josep Grau que solien obtenir el contracte cada any. Una deliberació del consell municipal del 5 de maig de 1943 modificà (o completà ja que cap deliberació municipal anul·la la del setembre anterior?) aquesta decisió: Josep Mas, pare i fill, eren contractats com a vaquers per la tempora-

da de 1943, del 15 de maig al 20 d'octubre amb un sou a preu fet de 7.500 FF. No hi ha al registre de les deliberacions municipals de Llo cap designació de vaquers pel 1944. Les circumstàncies, però, eren alhora particulars i tràgiques, ja que s'apropaven les hores dramàtiques i esperançadores de l'alliberament i s'intensificava la lluita i la repressió, tant la del règim de Vichy com la dels alemanys. Mentrestant, Josep Mas i Mas podia amagar-se a les jaces i pastures de la muntanya de Llo quan, ho veurem més enllà, havia estat amenaçat d'anar a treballar pels alemanys. La complicitat de la gent de Llo, començant pel *maire*, va ser, en aquest sentit, total.

Aquesta contractació li permeté, durant l'estiu, ser a la vora del coll de Finestrelles, que dóna accés a Núria, i, des d'aquí, a Ripoll. Però com que Núria estava massa vigilat per la Guardia Civil definí, quan es tractà de fer funcionar una xarxa de passos clandestins de persones i de correus, un nou itinerari més segur. La línia que controlava Josep Mas sortia de Queragut. Pel Capcir i la Cerdanya francesa fins Er, aquest camí evitava les carreteres i els pobles. Passant per les vores d'Er s'enfilava fins el pas dels Lladres, continuava entre Dòrria i Planoles, i franquejant el Rigard es pujava a Campelles i després es podia assolir Ripoll. Aquest camí va ser el més utilitzat per Josep Mas i els seus homes. Però, ocasionalment, efectuaren passos per altres llocs, en particular a la "plana" cerdana, cap a Llívia o Puigcerdà.

Condemnat a mort contumaçment, les autoritats franquistes prometeren 50.000 pessetes als que facilitessin la seva arrestació. Però els de la colla no el traïren mai. De fet, ja ho hem dit, era un home que tenia molt carisma. Esdevingué un model per al jove Antoni Cayrol, el futur Jordi Pere Cerdà: va influir en la seva adhesió al PCF el 1944 i va enfortir la seva inclinació per la cultura catalana. En la lluita comuna, molts altres resistents nord-catalans van tenir l'ocasió de "treballar" amb Josep Mas i li tingueren per sempre més una gran admiració. Era el cas del capcinès Sébastien Soubielle, *maire* (alcalde) de Fontrabiosa-Esposolla i del duaner Andreu Parent. Segons Llorenç Torrent, que recollí el testimoni d'Andreu Parent el 1995, els ulls d'aquest es tornaren humits quan parlaren de Josep Mas. Per Andreu Parent, el "comandant" (encara no ho era oficialment!) ripollès era un home remarcable per la seva "conducta lleial, desinteressada, d'un humanisme extraordinari, i amb capacitat d'idees i d'esforç per combatre l'enemic poc comuna".

El grup de Josep Mas barrejava francesos i espanyols, que tots o gairebé, però, eren catalans. Però lluitava dins una perspectiva decididament i prio-

ritàriament antifranquista que no era forçosament la dels seus companys francesos. Cal distingir, doncs, els individus que componien el seu grup en funció de llur ciutadania i fer la diferència entre els catalans refugiats de 1939 després d'haver participat a la Guerra Civil i els nord-catalans que, forçosament, havien viscut una altra experiència. També cal distingir entre els que eren els seus col·laboradors permanents o freqüents i els que participaren ocasionalment a accions puntuals.

En primer lloc els companys de lluita de Josep Mas eren els refugiats de la retirada del 1939, catalans antifranquistes, comunistes o simpatitzants. Eren els guerrillers de la Brigada Macià que volien enderrocar el règim franquista, i restablir la República i les institucions autonòmiques catalanes. En els llibres de Ramon Gual i Jean Larrieu hom troba una llista de lluitadors que integraren el grup d'en Mas. No s'hi fa, però, la distinció entre "francesos" i "espanyols". Entre els "espanyols", Ramon Gual esmenta: Pere Caballol, de Puigcerdà, Joaquim Herrero, Joan Fajula, de Campdevànol, Joaquim Perals i Tries i d'altres encara...

Si era al capdavant d'un escamot de guerrillers refugiats de la retirada del 1939, comunistes o simpatitzants (la Brigada Macià), Josep Mas "treballà" amb la resistència de la Cerdanya, del Capcir, del Conflent i del Donasà. Mantingué l'enllaç amb els elements d'aquestes comarques que feien part de xarxes com Morhange, els Travaux ruraux i Akak, l'ànima de la qual era (abans de ser obligat a anar a l'Àfrica del Nord, travessant Espanya, utilitzant els serveis de la xarxa i de Josep Mas) el jove metge, jueu, de Sallagosa, Victor Kapler. Era un comunista que, en una comarca on aquest partit era molt minoritari, hagué, del fet del seu aïllament polític, de participar a la resistència no comunista en una xarxa amb connexió amb els serveis britànics!

Hi hagué osmosi entre els guerrillers i la resistència francesa, sobretot amb els que integraven la tercera d'aquestes xarxes, Akak. En el marc d'aquesta col·laboració va fer passar aviadors de les forces aliades, resistents francesos desitjosos d'integrar les forces franceses que, el 1943, anaven formant un exèrcit a l'Àfrica del Nord, que participaria a la campanya d'Itàlia, al desembarcament a Provença el 15 d'agost de 1944, a l'alliberament de França i a l'assalt final contra el Reich hitlerià. També van fer passar correu per la França "Lliure" i, més tard, les autoritats franceses proaliats d'Alger. També introduïren a la França ocupada agents enviats des d'Alger. Entre els resistents

francesos que col·laboraven amb Josep Mas, hi havia, a més dels que hem esmentat, el mestre d'escola i secretari d'ajuntament d'Er, Galdric Malet, el capellà de Dorres, Jean Ginou, que assegurava l'enllaç amb mossèn Domenech, capellà de Puigcerdà que fou un agent actiu i eficaç dels passos clandestins.

Assegurà el pas de moltes persones, homes i dones de totes nacionalitats, de jueus: 280 homes entre els quals 7 desertors alemanys i 12 dones (Sánchez Agustí); 500 persones (Larrieu & Gual; Josep Mas i Mas). Assenyalarem, entre altres, el pas del fill del futur mariscal de Lattre de Tassigny.

El grup de Josep Mas és també conegut com a "*maquis* de Llo". D'una certa manera, sí que ho era ja el 1943. Josep Mas i Mas, segons el seu propi testimoni, fou convocat per anar al servei del treball obligatori (STO) a Alemanya. El doctor Jordi Clerc, de Sallagosa, donava suport a aquesta perspectiva. Per això, Josep Mas i Mas hagué d'amagar-se a la muntanya de Llo (que és l'alta vall del Segre), al sector del mas Patiràs. Així, d'una certa manera, començà el *maquis* de Llo, que coincidí parcialment amb la Brigada Macià. Abans de l'Alliberament, a la primavera de 1944 deixà el mas Patiràs, massa amenaçat, i s'instal·là al Puig de l'Estaca, a Santa Llocaia. A l'estiu el "*maquis* de Llo", o almenys una part dels seus homes, anà a parar a Censà, a les Garrotxes, on col·laborà amb un *maquis* de resistents francesos encapçalat per Jaume Pujol. A Santa Llocaia, ja, "francesos" com Antoni Cayrol o Galdric Malet vingueren a ajuntar-se als guerrillers de la Brigada Macià.

Josep Mas, durant aquest període dels anys 1942-1944, procurà manifestar la seva presència i la dels seus homes a Ripoll, al Ripollès i a les comarques veïnes. El 1944, Josep Mas entrà clandestinament a Ripoll amb homes seus, afiliats al PSUC. Amb un amic del seu fill de més edat hauria tingut la intenció de fer un atemptat contra el policia franquista Creix, d'origen valencià.

Els 29 i 30 de juliol de 1944, se'n faltà de poc que Josep Mas fos capturat per un oficial i policies franquistes que els Alemanys havien deixat introduir en el territori francès. Els alemanys patrullaren després al voltant del mas Patiràs per tal d'apoderar-se de Josep Mas i neutralitzar el seu grup. No volent comprometre la continuïtat dels passos clandestins que assegurava amb el seu grup, Josep Mas procurà evitar topades directes amb les forces alemanyes, i va preferir dirigir cops als franquistes al Ripollès.

Per acabar, s'ha de veure la posició singular de Josep Mas, que no seguia exactament l'estratègia del seu partit. Des de Llo, mantingué contactes amb els seus amics de Montpeller (Alsina). Hi anava de tant en tant amb el seu fill o uns altres membres del seu escamot (una vegada també amb Antoni Cayrol). Tornaven amb armes (Josep Mas i Mas ens ha parlat de metralleta de fabricació britànica Sten). Manifestà hostilitat als intents del PCE de subordinar el PSUC a la seva organització i als seus objectius. També Alsina tingué l'ocasió de venir a Llo.

Com ho hem assenyalat ja, batejà (juny de 1944) amb el nom de Brigada Macià el seu grup de guerrillers "espanyols". De la mateixa manera, a Montpeller, el seu amic Alsina formà una "Brigada Companys". El PCE impedí que, en el marc de l'Agrupación de Guerrilleros Españoles (AGE), es constituís una "Brigada Macià-Companys" amb els efectius cerdans de Mas i llenguadocians d'Alsina. Emili Granier Barrera, el cunyat del seu fill Josep, escrigué que, a la Cerdanya, Josep Mas "obrava també per compte propi", fent la seva pròpia política, de caire unitari i catalanista. Hem assenyalat ja que els passos que organitzava tan acuradament el duien a col·laborar amb la resistència no comunista francesa en l'enfortiment de la resistència exterior i no corresponia gens a l'estratègia dels comunistes, tant francesos com espanyols, a la visió que tenien del que havia de ser el futur, després de l'alliberament del país.

Després de l'Alliberament (19 d'agost de 1944)

El 19 d'agost de 1944, els alemanys deixaren la Cerdanya i la Catalunya Nord, com deixaren tot el sud-oest de França. No volien que les forces que tenien en aquesta zona estiguessin bloquejades pels exèrcits aliats que havien desembarcat a Provença i que progressaven en direcció de la vall del Roine. La Cerdanya es trobà així "alliberada". La resistència francesa i el govern provisional de la República francesa (GPRF) format a Alger havien planejat l'organització dels poders públics al dia de l'alliberament, designant prefectes i Comitès Departamentals d'Alliberament (CDL). Els CDL havien de designar, quan semblava convenient, els municipis. Calia, però, mantenir l'ordre públic. Com fer-ho quan calia preveure la depuració de les administracions públiques, i, entre elles, en primer lloc, la de la policia? Com fer-ho, també, sense un exèrcit regular amb unitats de resistents dels maquis reagrupats a les FFI (Forces Franceses de l'Interior), però controlades per forces polítiques mogudes

per la idea que calia aprofitar la situació per tal d'adquirir posicions de poder? Els moderats temien els comunistes que, al si de la recent unificació de les FFI, controlaven els FTPF i es beneficiaven aleshores del prestigi de l'URSS i de la lluita acarnissada i victoriosa de l'Exèrcit Roig contra l'Alemanya nazi. En aquesta situació política delicada —que era la de molts departaments del sud de França entre els quals els Pirineus Orientals— s'havia de tenir en compte les forces dels republicans espanyols. Al si d'aquests, el PCE (i el PSUC) manifestava una voluntat d'hegemonia enfortida per la participació dels *maquis* de l'Agrupació de Guerrillers Espanyols —que controlava— a les lluites contra l'ocupació alemanya del sud de França i desenvolupava la seva estratègia d'eradicació del franquisme mitjançant una organització pretesament unitària, la Unión Nacional Española, però contestada per altres forces polítiques i sindicals republicanes a l'exili. En els departaments del sud de França els "guerrillers espanyols" eren en posició de força i, encara que tenien la idea de fer caure ràpidament el règim franquista empalmant l'alliberament de França amb una fàcil reconquesta de la península, enfortien la relació de forces que el PCF mantenia amb les altres forces eixides de la resistència.

Aquesta exposició era necessària per tal d'entendre la situació i l'actuació de Josep Mas des de l'Alliberament fins a la seva tràgica mort.

A la Cerdanya francesa es constituïren Comitès Locals d'Alliberament (CLL), es canviaren *maires* o consells municipals (per exemple a la Guingueta —Bourg-Madame— on el *maire* Tomàs Casals (1885-1967) estava massa compromès amb Vichy i la col·laboració amb els alemanys i fugí a Puigcerdà). Els gendarmes, localment, havien estat favorables a la resistència, més particularment les brigades d'Oceja i de Sallagosa amb els seus caps respectius, Lamarque i Botet. En Ramon Botet tenia contactes amb Josep Mas a qui ajudà durant les seves activitats resistents. Però la situació fou aviat delicada quan arribaren a la Cerdanya quantitats de guerrillers espanyols que venien d'altres departaments del sud, singularment del Gard, on havien estat molt actius en els combats dels maquis de les Cevenes. Aquesta allau guerrillera en direcció de la frontera a l'agost i al setembre de 1944 feia part de l'estratègia de la UNE: atacar Espanya des de França per tal d'enderrocar el règim de Franco. Les noves autoritats de Perpinyà no pogueren de seguit anar-hi en contra i, fins i tot controlar-ne els efectes contraris a l'afirmació de la sobirania francesa sobre les zones frontereres. La Cerdanya francesa fou ocupada militarment pels guerrillers que controlaven la frontera i s'instal·laren fins i tot a la

ciutadella de Montlluís. Jean-Louis Blanchon explica detalladament quin fou l'"ambient" singular de la comarca en aquestes setmanes de setembre i d'octubre de 1944 i el paper de Josep Mas, donant detalls sobre la seva actuació. En un primer temps la presència, minoritària, d'elements dels FFI no podia gens fer il·lusió: la majoria, no o poc polititzada, dels cerdans del cantó francès visqueren la vinguda de guerrillers espanyols com una nova ocupació que es cuitaren ocultar de llur memòria quan acabà.

A Perpinyà la reorganització de l'exèrcit, amb la integració de les FFI a les unitats regulars vingudes d'Àfrica del Nord, tingué conseqüències per la frontera pirinenca. Si molts FFI nord-catalans se n'anaren cap als fronts per lluitar contra els alemanys, uns quants formaren unes unitats destinades al control de la frontera pirinenca, al si del Regiment núm. 24 d'Infanteria Colonial (RIC) reconstituït a Perpinyà després de l'Alliberament. L'octubre de 1944 s'envià el primer batalló al sector de Montlluís, és a dir a la Cerdanya. El 15 de febrer de 1945, enviat al Voló, a la frontera de l'Albera, fou substituït pel segon batalló del Regiment d'Infanteria núm. 173 reconstituït a Carcassona.

A més, el president del GPRF, el general de Gaulle, aviat tingué cura de restaurar el poder de l'Estat, eliminant els "incontrolats", evitant els "abusos" a vegades sagnants (com a Pàmies, al departament de l'Arieja) que, puntualment, a certs llocs, havien acompanyat l'alliberament del territori, i reconstituint un exèrcit regular.

És en el marc d'aquesta nova situació que cal apreciar la postura i l'acció de Josep Mas. Accedí aviat al grau de comandant de les FFI, mentre el seu fill Josep era ascendit al grau de capità al mateix temps que el ripollès Joaquim Perals. El qui va proposar aquesta promoció militar fou, segons el testimoni de Josep Mas i Mas, un oficial de les FFI nord-catalanes, Rivière, pseudònim de Raymond Chauliac (1904-1987), eixit de l'Armée Secrète (AS), força militar resistent no comunista. Josep Mas i Mas ens confià que en Rivière li confià la missió de canalitzar la rauxa dels guerrillers presents a la Cerdanya. Com ho veiem, tot això no era gaire conforme a l'"ortodòxia" del PCE i de la seva línia. Aviat, el comandant Mas fou als ulls dels dirigents comunistes espanyols (i catalans, de tota evidència) un suspecte.

Josep Mas hagué de trobar una ocupació professional no únicament per a la subsistència de la seva família, però també per assegurar una ocupació i un sou a uns quants dels seus homes. Si practicà, per aquest motiu, el contra-

ban, treballà en el ram de la fusta i de la llenya, fent-se l'amo d'una explotació forestal radicada a Sallagosa, també pogué fer funcionar una serradora a Er. El senyor Boy, enginyer de l'administració dels Ponts et Chaussées (manteniment de carreteres) de Sallagosa, favorable a Josep Mas, posà al seu abast mercats públics.

Josep Mas no abandonà la idea de la lluita contra Franco. Els guerrillers presents a Cerdanya —que, alhora, comandava i controlava per tal que no s'ensenyorissin de la comarca on vivien— s'infiltraren a dintre el territori espanyol, a les zones que més coneixia, les de la vall de Ribes i del Ripollès. Per aquest motiu era temut pels germans Creix, policies franquistes. De les topades inevitables que tingueren amb les forces espanyoles, sobretot la Guardia Civil, el seu fill en recorda dues: una a la carretera de la collada de Toses, una altra entre Gombrèn i la Pobla de Lillet.

Segons Emili Granier Barrera —això sembla evident— la seva acció no era gens apreciada pel PCE i, també, el PCF, que mai no han engolit la seva ajuda a la resistència francesa no comunista, gaullista o fins i tot giraudista: Hèctor Ramonatxo era giraudista, almenys en un primer temps; Monique, la filla del general Giraud, passà a Espanya i, d'aquí, a Algèria mitjançant la xarxa cerdana d'Akak, lligada, com sabem, a Josep Mas.

Al principi de la tardor de 1944, es situa un episodi revelador que només coneixem gràcies als testimonis d'Antoni Cayrol (que va acompanyar Josep Mas i que en coneix els detalls) i de Josep Mas i Mas. Ja sabem que Josep Mas no seguia gaire la línia del PCE i del PSUC. Era, doncs, un suspecte per a gent de mentalitat estalinista que veien complots a pertot i no es refiaven de gent amb esperit crític que no seguien, cecs, les directives d'una direcció que es pretenia omniscient. Militants del PCE vingueren a Sallagosa per tal de detenir Josep Mas. El dugueren emmanillat en un camió que el municipi de Sallagosa havia requisat. Antoni Cayrol era en el viatge que començà per una primera etapa que dugué el detingut a Ceret (al Vallespir, subprefectura dels Pirineus Orientals) on els guerrillers de l'AGE tenien un estat major local en un hotel requisat. Les explicacions que donà Josep Mas no foren suficients, ja que el viatge continuà per una altra etapa a Chalabre (Aude), on els guerrillers tenien l'estat major de la divisió. Aquí, tampoc, Josep Mas no va convèncer. Tot això s'aturà a Tolosa de Llenguadoc, baluard dels guerrillers de l'AGE per tot el sud-oest de França. Aquí, Josep Mas pogué explicar a dirigents comunistes que no era un "incontrolat" o un "dissident" i que depenia de la direc-

ció interior del PSUC a Barcelona amb la qual havia decidit lligar relacions. Lliure, tornà a Sallagosa.

Epíleg: la mort tràgica de Josep Mas i Tió (17 de març de 1946)

Josep Mas va morir el 17 de març de 1946 al sanatori Le Solaire d'Oceja. El dia abans havia estat ferit —accidentalment, segons va dir l'enquesta— per una bala. La pistola la manipulava el seu fill i company de lluita, Josep Mas i Mas. Emili Granier Barrera, present al moment de l'accident contà el que va passar a les seves memòries. Hem explicat a Josep Mas i Mas la versió del seu cunyat que trobà conforme als seus records. Els fets succeïren al domicili del guarda forestal d'Oceja, responsable local del PCF. Josep Mas i Mas manipulava la pistola, que normalment havia de ser descarregada, quan un tret ferí mortalment el seu pare al ventre. Mai ningú no va saber qui havia col·locat la bala i com havia pogut fer-ho. D'un poc més aquesta bala matava al bressol la néta de Josep Mas, filla de Josep Mas i Mas. De seguit, aquest va anar a Perpinyà a buscar un cirurgià, encarant-se amb les dificultats de la circulació en unes carreteres cobertes de neu i no gaire mantingudes en aquesta immediata postguerra. El metge va fer tot el que podia però Josep Mas va morir enmig de sofriments horribles. S'ha de remarcar que mai, abans d'expirar, no posà en causa el seu fill i donà un argument de pes a la tesi de l'accident a la qual va concloure d'altra banda l'enquesta.

També parlà d'accident René Palau en un article del diari *La Patrie* del 18 de març de 1946.

Nogensmenys, les circumstàncies de la seva mort queden encara un misteri. Discutint, el 21 d'agost de 2004 a Sant Pere de Torelló, en presència de la meva esposa, amb Josep Mas i Mas i la seva filla Laura, aquesta que era al bressol el 16 de març de 1946 quan dispararà la pistola, vaig fer part de les meves interrogacions. Josep Mas i Mas ens va dir que només es tractava d'un accident. Li vaig contestar que hi havia almenys tres hipòtesis que em deixaven pensar que l'"accident" podia haver estat provocat. Una persona malintencionada havia pogut col·locar la bala per mor d'eliminar una persona que els feia nosa i podia entrebancar els seus projectes polítics. Jean-Louis Blanchon i, després d'ell, Ferran Sánchez Agustí van escriure que aquest "accident" succeïa poc temps abans d'un audaç projecte conjuminat per Josep Mas. Les fonts investigades per Jean-Louis Blanchon (arxiu del Ministeri d'Afers Exteriors, París) van en el mateix sentit que uns documents de lligalls de la

sèrie W de l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals. Josep Mas projectava conquerir, des del territori francès de la Cerdanya, l'enclavament de Llívia per instal·lar-hi el govern de la República en exili presidit per José Giral. Tot això, doncs, deixa pensar que eren molts els que podien desitjar la seva mort...

Tres hipòtesis poden ser, al nostre parer, avançades:

La primera, la més senzilla, és la d'una provocació de la policia franquista, de gent de la brigada políticosocial, com els germans Creix, els seus enemics, que mantenien actius uns agents en el territori francès. S'havia promès, diuen, 500.000 pessetes pel cap de Josep Mas.

La segona, més seriosa, que té el favor d'Antoni Cayrol, és la dels serveis secrets francesos. França i el seu govern temien molt un projecte del qual havien sentit a parlar gràcies als informes de la policia i dels serveis secrets. La presa de Llívia per un escamot de guerrillers republicans podia dur a complicacions diplomàtiques. França era, ja, desitjosa de normalitzar les seves relacions amb l'Espanya franquista que havien estat trencades des de l'Alliberament. S'iniciava un apropament que el projecte de Mas podia fer fallar ja que si la República era realment sobirana sobre una part, encara que petita, del seu territori seria difícil anar cap un reconeixement de l'Espanya franquista. Un govern republicà instal·lat a Llívia s'hauria beneficiat del suport d'una bona part de l'opinió pública francesa. El govern de París havia ja demanat al prefecte dels Pirineus Orientals d'impedir qualsevol intent dels guerrillers de Mas contra Llívia. Per tal d'aconseguir aquest objectiu s'havia d'entrar en contacte amb ell. Així el prefecte va enviar a Oceja el comissari dels Renseignements Généraux. Aquest funcionari va veure Josep Mas el 15 de març, un dia abans de l'"accident". Sembla que no l'hagi convençut.

Una tercera hipòtesi pot posar eventualment en causa el PCE que, en aquest temps d'estalinisme, no vacil·lava a "liquidar" gent que no tenien la mateixa visió de la lluita antifranquista. En els anys que van seguir l'Alliberament, gent del PCE van matar uns militants que sospitaven, anarquistes en primer lloc: es van trobar cadàvers de militants llibertaris misteriosament assassinats a diversos punts del sud de França. El PCE feia temps que es malfiava d'en Josep Mas, com ho mostra bé prou la seva detenció per guerrillers comunistes (il·legal a França) a la tardor de 1944 que hem relatat anteriorment. Un militant atípic que volia instal·lar el govern republicà a Llívia anava en contra de la seva política l'eix de la qual passava aleshores per l'enforti-

ment de la UNE. Els comunistes espanyols (pel PSUC s'ha de matisar, pels anys que considerem) no eren, en aquest moment, gaire favorables al govern de José Giral.

Potser els arxius, s'ha d'esperar, lliuraran un dia la resposta definitiva a les nostres interrogacions. Sabrem així com va morir un home d'acció incansable que creia a les seves conviccions i que lluità per la llibertat.

Després d'aquest episodi tràgic, els fills del guerriller de Sant Pere de Torelló continuaren amb la serradora de Sallagosa. Però les pressions combinades dels franquistes i dels comunistes sobre les autoritats franceses els obligaren a sol·licitar demanar un visat per a un país d'Amèrica. Així, el 1948, anaren a Veneçuela on van fer d'empresaris forestals. Josep Mas i Mas aconseguí tenir la nacionalitat veneçolana, cosa que li va servir quan, havent tornat a Catalunya als darrers anys del franquisme, hagué, altra vegada, d'encarar-se amb Creix, el policia que odiava el seu pare. Després va comprar una casa del nucli antic de Sant Pere de Torelló que va rehabilitar i on viu. Conserva, intactes, les conviccions catalanistes que van ser, també, les del seu pare.